

τοῦτο τὸ ἥρῳον ἢ ἀναστομώσει ἢ αἰ καὶ ἕτερον μετακινήσει ἢ αὐτὸς ἢ δι' ἄλλου, τούτῳ μὲν μὴ γῆ βατῆ, μὴ θάλασσα πλωτῆ, ἀλλὰ ἐκρίζωθήσεται πανγενεὶ· πᾶσι τοῖς κακοῖς πείραν δώσει καὶ φρεῖκῃ καὶ πυρετῷ τριταίῳ καὶ τεταρταίῳ καὶ ἐλέφαντι καὶ ὄσα κακὰ καὶ ὀλέθρια γίνεται, ταῦτα γενέσθω τῷ τολμήσαντι ἐκ τούτου τοῦ ἥρῳου μετακινήσαι τι» (Σ. Ε. 531 ἀρ. 916 ἢ Κουμ. Α. Ε. Κ. 2578). Ἐνίοτε δὲ διέταττόν τινες, ὅπως διακένωσι καὶ δοῦλοι παρὰ τοῖς μνημείοις πρὸς προφύλαξιν αὐτῶν, ὡς τοῦτο ἐξάγεται ἐν μέρει τοῦλάχιστον ἐκ τῶν παρὰ Λουκιανῷ (Νιγρ. 30) λεγομένων· αἱ δὲ καὶ παραμένειν τινὰς οἰκέτας τοῖς τάφοις κελεύουσιν». Ἡ δὲ διάφορος ἡλικία οὐδεμιᾶς ἐτύγγανε διακρίσεως ὡς πρὸς τοῦτο· διότι καὶ παιδία ἀποθανόντα ἐν τρυφερᾷ ἡλικίᾳ, ἐτύγγανον στηλῶν καὶ ἐπιγραφῶν· εὐρίσκονται τοιαῦτα εἰς παιδία ἐξ ἢ ἐπτὰ ἐτῶν, καὶ δὴ καὶ εἰς παιδία δύο ἐτῶν (Ἴδε διάφορα εἶδη ἐπιτυμβίων ἐπιγραφῶν ἐν τῇ πολυτίμῳ συλλογῇ Στεφάνου Κουμανούδη, Ἀττικῆς Ἐπιγραφαὶ Ἐπιτύμβιοι, ἐν Ἀθήναις 1871).

§ 17. Αἱ ἐπιτύμβιοι στηλαὶ διεκοσμοῦντο συνήθως ὑπὸ τῶν εὐπορωτέρων διὰ ποικίλων ἀναγλύφων, ἐνίοτε δὲ ἦσαν καὶ ἐξωγραφημένοι. Παρὰ Πλάτωνι (Συμπ. σ. 193) παραβάλλονται οἱ κινδυνεύοντες καὶ αὖθις ἀποσχισθῆναι ἄνθρωποι τοῖς ἐπὶ στηλῶν ἀναγλύφοις· «φόβος οὖν ἐστίν, ἐὰν μὴ κόσμιοι ὦμεν πρὸς τοὺς θεούς, ὅπως μὴ αὖθις διασχισθῶμεθα καὶ περίμεν ἔχοντες ὥσπερ οἱ ἐν ταῖς στηλαῖς κατὰ γραφὴν ἐκτετυπωμένοι, διαπεπρισμένοι κατὰ τὰς ῥίνας γεγονότες ὥσπερ λίσπαι», ἦτοι ἡμίτομοι ἀστράγαλοι· ἐνθα τις τῶν νεωτέρων ἐρμηνευτῶν σημειοῖ ὅτι «ἐνταῦθα προφανέστατα πρόκειται περὶ ἀναγλύφων, δι' ὧν ἐκοσμοῦντο αἱ στηλαὶ, οἷας καὶ νῦν ἐξορύττουσι κατὰ τὸ Κεραμεικὸν ἐν Ἀθήναις, ἐν οἷς σπανιώτατα δύναται τις ἰδεῖν μορφήν ἀνθρώπου ἄλλως ἢ κατὰ τομήν, ἐπομένως ὡς ἡμιτετμημένους ἀνθρώπους καὶ διὰ τῆς ῥίνος σχεδὸν διαπεπρισμένους». Εὐρίσκονται δὲ καὶ νῦν ἐπὶ μνημείων γεγλυμμένα καὶ διάφορα σύμβολα ἢ ἐμβλήματα. Πολλάκις δὲ ἐγλύφοντο καὶ εἰκόνες ἢ ἀνάγλυφα Σειρήνων πρὸς ὑποδήλωσιν τῶν ἐξακολουθούντων θρήνων. Πρὸς

τοιαύτας γεγλυμμένας σειρήνας καὶ ἀπευθύνεται κατανυκτικώ-
 τατα τὸ ὑπὸ τῆς Μιτυληναίας Ἡρίνης εἰς φίλην ποιηθὲν χαριέ-
 στατον ἐπιτύμβιον ('Ε. Ε. I, 74) «Στάλαι καὶ Σειρήνες ἐμαὶ καὶ
 πένθιμε κρωσσέ, ὅστις ἔχεις Ἄϊδα τῶν ὀλίγων σποδιᾶν, τοῖς ἐμὸν
 ἐρχομένοισι παρ' Ἡρίον εἶπατε χαιρεῖν, αἰτ' ἄστοι τελέθωντ', αἰθ'
 ἑτέρας πόλιος, χῶτι με νύμφαν εὔσαν ἔχει τάφος, εἶπατε καὶ τό-
 χῶτι πατήρ μ' ἐκάλει Βαυκίδα, χῶτι γένος Ἰηνία, ὡς εἰδῶντι
 καὶ ὅτι μοι ἄσυναιτερις Ἡρινν' ἐν τύμβῳ γράμμ' ἐχάραξε τόδε»·
 ἔνθα ὁ Jaacobs σημειοῖ· «ἐπὶ τῶν τάφων ἐπετίθεντο γλυπταὶ εἰ-
 κόνες Σειρήνων τὰ μὲν πρὸς παράστασιν τῆς εὐγλωττίας τῶν
 θανάτων, τὰ δὲ πρὸς ἀήλωσιν τοῦ πένθους καὶ τῶν θρήνων».
 Οὕτως ὁ Σοφοκλῆς, ἐπονομαζόμενος καὶ αὐτὸς Σειρῆν ἢ νέα,
 ἔσχεν ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ ὡς σύμβολον Σειρῆνα ἢ Κηληδόνα
 χαλκῆν. Περὶ δὲ ταύτης τῆς ἐπωνυμίας τοῦ Σοφοκλέους μαρ-
 τυρεῖ ὁ Παυσανίας (Α', 21, 2)· «λέγεται δὲ Σοφοκλέους τελευ-
 τήσαντος ἐσβαλεῖν ἐς τὴν Ἀττικὴν Λακεδαιμονίους καὶ σφῶν τὸν
 ἡγούμενον ἰδεῖν ἐπιστάντα οἱ Διόνυσον κελεύειν τιμαῖς, ὅσαι καθε-
 στήκασιν ἐπὶ τοῖς τεθνεῶσι, τὴν Σειρῆνα τὴν νέαν τιμᾶν· καὶ οἱ
 τὸ ὄναρ ἐς Σοφοκλία καὶ τὴν Σοφοκλέους ποίησιν ἐφαίνετο ἔχειν
 εἰῶθασι δὲ καὶ νῦν ἔτι ποιημάτων καὶ λόγων τὸ ἐπαγωγὸν Σει-
 ρῆνι εἰκάζειν». Ὡσαύτως καὶ ὁ Δισκίνης (κ. Κτησιφ. 228) λέγει
 περὶ ἑαυτοῦ ὅτι ὁ Δημοσθένης «ἀφομοιοῖ μου τὴν φύσιν ταῖς
 Σειρῆσιν ὡς ἔοικε· καὶ γὰρ ὑπ' ἐκείνων οὐ κηλεισθαί φησι τοὺς
 ἀκρωμένους, ἀλλ' ἀπόλλυσθαι· διόπερ οὐδ' εὐδοκιμεῖν τὴν τῶν
 Σειρῆνων μουσικὴν· καὶ δὴ καὶ τὴν τῶν λόγων ἐμπειρίαν καὶ
 τὴν φύσιν μου γεγενῆσθαι ἐπὶ βλάβῃ τῶν ἀκουόντων». Τὴν δὲ
 συμβολικὴν παράστασιν τῶν θρήνων μαρτυρεῖ τὸ ἐπιτύμβιον τῆς
 Ἀνθολογίας (Z, 491), ἔνθα εἰσάγονται αὐταὶ λέγουσαι, «ἀμυ-
 ξάμεναι περὶ δάκρυσιν αἰῶ' ἐπὶ τύμβῳ λᾶες Σειρῆνων ἕσταμες
 εἰδάλιμοι». Ἐμυθεύοντο δὲ αὐταὶ οὔσαι παρὰ τοῖς ὑποχθονίοις,
 ὡς ὁμοταγεῖς τῇ Περσεφόνῃ, πρὸς ἧς τὴν ἀρκαγὴν ἐπλήρωσαν
 τὰ πάντα θρηνωδῶν ὀλοφυρμῶν, καὶ μηδαμῶς ἀποσπώμεναι ἐκεῖ-
 θεν κατὰ Πλάτωνα (Κρατυλ. σ. 403 d)· «διὰ ταῦτα ἄρα φῶμεν
 — οὐδένα δευρο ἐβελῆσαι ἀπελθεῖν τῶν ἐκεῖθεν (τῶν ἐν Ἄδου),

οὐδὲ αὐτὰς τὰς Σειρήνας, ἀλλὰ κατακεκληθῆσθαι ἐκείνας τε καὶ τοὺς ἄλλους πάντας». Περὶ δὲ τῆς ἐν τῷ μνήματι τοῦ Σοφοκλέους ἐπιθέσεως τοῦ μνησθέντος συμβόλου λέγει ὁ ἄδηλος βιογράφος αὐτοῦ· «φασὶ δὲ καὶ ὅτι τῷ μνήματι αὐτοῦ Σειρήνα ἐπέστησαν, οἱ δὲ χελιδόνα χαλκῆν», ὅπερ διορθωτέον κατὰ τινὰ κριτικόν, «οἱ δὲ Κηληδόνα χαλκῆν». Σημειωτέον δὲ καὶ περὶ τῶν ὑπὸ Κικέρωνος ἐν τοιαύτῃ χρήσει μνημονευομένων τραπεζῶν (mensae) ὅτι ἦσαν ἢ κυβικὰ μάρμαρα, ἢ ἀλλοῖα τις τετράπλευρος ἀρὰ πλάξ, ἔχουσα ἄνωθεν λείαν ἐπιφάνειαν, κεκοσμημένη δὲ ἴσως ἐν ταῖς πλαγίαις πλευραῖς δι' ἀναγλύφων· τοῦτο τοῦλάχιστον ἐξάγεται ἐκ τῶν λεγομένων ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τῶν βίων τῶν δέκα ῥητόρων (σ. 838) περὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἰσοκράτους· «ἦν δὲ καὶ αὐτοῦ τράπεζα πλησίον ἔχουσα ποιητὰς τε καὶ τοὺς διδασκάλους αὐτοῦ ἐν οἷς καὶ Γοργίαν εἰς σφαῖραν ἀστρολογικὴν βλέποντα, αὐτόν τε τὸν Ἰσοκράτην παρεστῶτα».

§ 18. Περὶ δὲ τὴν διακόσμησιν ταύτην τῶν μνημάτων ἐδαπανῶντο ἀνέκαθεν μεγάλαι ποσότητες, ἀφ' οὗ καὶ ὁ Σόλων ἠναγκάσθη ἀπαγορεῦσαι διὰ νόμου, «ὅπως μὴ τις κατασκευάζῃ τάφον πολυπονώτερον τοῦ κατασκευαζομένου ὑπὸ δέκα ἀνθρώπων ἐν διαστήματι τριῶν ἡμερῶν»^{*}). Παραπλήσια δὲ διατάττει καὶ ὁ Πλάτων (Νομ. ΙΒ', 958)· «λίθινα δὲ ἐπιστήματα μὴ μείζω ποιεῖν ἢ ὅσα δέχεσθαι τὰ τοῦ τετελευτηκότος ἐγκώμια βίου μὴ πλείω τεττάρων ἡρωϊκῶν στίχων». Ἄλλ' ὅμως καὶ αὐτὴ ἡ σολώνειος διάταξις μόλις ἐτηρήθη ἐπὶ πολὺ, διότι εὐρίσκομεν δαπανώμενα πολλὰ χρήματα πρὸς ἀνεγερσιν μνημείων. Οὕτω μνημονεύεται μνῆμα ἀνεγερμένον διὰ τῆς μετρίας δαπάνης εἴκοσι πέντε μνῶν, ὃ δὲ πανοῦργος ἐπίτροπος δηλοῖ ὡς δαπανηθὲν τὸ διπλοῦν ποσὸν παρὰ Λυσία (χ. Διογειτ. 21)· «εἰς δὲ τὸ μνῆμα τοῦ πατρὸς οὐκ ἀναλώσας πέντε καὶ εἴκοσι μνάς ἐκ πεντακισχιλίων δραχμῶν, τὸ μὲν ἡμισυ αὐτῷ τίθησι, τὸ δὲ τούτοις λεγόμεναι». Παρὰ Δημοσθένει (χ. Στεφ. Α', 79) μνημονεύεται ὅτι

^{*}) «no quis sepulcrum faceret operosius, quam quod idēem homines offēcerint triduo».

ὁ Φορμίων ἀνήγειρε τῇ γυναικί, ἣ συνέζη, μνημεῖον πλεον ἢ δύο ταλάντων· « ἢ τὸ μνημα φιλοδόμησεν, ἀνηλωκώς πλεον ἢ τάλαντα δύο ». Εἰς δὲ τὸν τάφον τῆς καλῆς Πυθιονίκης, ἣν εἶχεν ὁ Ἄρπαλος, ὁ Χαρικλῆς ἐλογίσατο τὸ ἀπιστεύτως ὑπέρογκον ποσὸν τῶν τοιαύτων ταλάντων. Μετ' εὐνοήτου πικρίας λέγει περὶ τούτου ὁ Πλούταρχος (Φωκ. 22)· « καὶ δὴ καὶ Πυθιονίκης τῆς ἐταίρας ἀποθανούσης, ἣν εἶχεν ὁ Ἄρπαλος ἐρῶν καὶ θυγατρίου πατῆρ ἐξ αὐτῆς γέγονε, μνημεῖον ἀπὸ χρημάτων πολλῶν ἐπιτελέσαι θελήσας, προσέταξε τῷ Χαρικλεῖ τὴν ἐπιμέλειαν· οὐταν δὲ τὴν ὑπουργίαν ταύτην ἀγεννῆ προσκατήσχυεν ὁ τάφος συντελεσθεῖς· διαμένει γὰρ ἔτι νῦν ἐν Ἴρμει, ἣ βαδίζομεν ἐξ ἄστεος εἰς Ἐλευσίνα, μηδὲν ἔχων τῶν τριάκοντα ταλάντων ἄξιον, ὅσα τῷ Ἀρπάλῳ λογισθῆναι φασιν εἰς τὸ ἔργον ὑπὸ Χαρικλέους ». Ὁ δὲ Ἀθήναιος (II', 67) « Ἄρπαλος δὲ ὁ Μακεδῶν ὁ τῶν Ἀλεξάνδρου πολλὰ χρημάτων συλήσας καὶ καταφυγὼν εἰς Ἀθήνας, ἐρασθεὶς Πυθιονίκης, πολλὰ εἰς αὐτὴν κατηνάλωσεν — καὶ ἀποθανούσῃ πολυτάλαντον μνημεῖον κατεσκεύασεν » καὶ κατὰ Θεόπομπον « ἀπὸ πλειόνων ταλάντων ἢ διακοσίων κατεσκεύασεν ». Ὁ δὲ Πausanias (A', 37, 4)· « μνημάτων δὲ ἅ μάλιστα ἐς μέγεθος καὶ κόσμον ἦκει τὸ μὲν ἀνδρὸς ἐστὶ Ῥοδίου μετοικήσαντος εἰς Ἀθήνας, τὸ δὲ Ἄρπαλος Μακεδῶν ἐποίησεν, ὅς — Πυθιονίκην ἔγημε, γένος μὲν οὐκ οἶδα οἰκόθεν, ἐταιροῦσαν δὲ ἐν τε Ἀθήναις καὶ ἐν Κορίνθῳ· ταύτης ἐς τοσοῦτον ἔρωτος προῆλθεν ὡς καὶ μνημα ἀποθανούσης ποιῆσαι πάντων, ὅποσα Ἑλλησίν ἐστιν ἀρχαῖα, θεὰς μάλιστα ἄξιον ». Τοιοῦτους πολυτελεῖς τάφους κατεσκεύαζον ὡς οἰκοδομήματα ἐν εἴδει ναοῦ, ναΐδια ἢ καὶ ἡρώα ὀνομαζόμενα, οἷον εἶδομεν καὶ ἐν τῇ προμνησθείσῃ ὠραίᾳ ἐπιγραφῇ. Λέγεται δὲ ὅτι ἐγένετο καὶ δευτέρα ἀπόπειρα ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τοῦ πολυτελοῦς Δημητρίου τοῦ Φαληρέως πρὸς περιστολὴν ταύτης τῆς πολυτελείας, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Κικέρων· « τῶν δὲ νέων μνημάτων ὥρισε τὸν τρόπον· διότι ἀπηγόρευσε τὸ ἀνεγείρειν ἐπὶ γῆινου χώματος ἄλλο τι ἢ κιονίσκον οὐχὶ ὑψηλότερον τριῶν πήχεων ἢ τράπεζαν ἢ πύελον καὶ ταύτη τῇ ἐπιμελείᾳ

ἐπέστησεν ἰδίαν σταθερὰν ἀρχὴν *) Ἄλλὰ πιθανῶς καὶ οὗτος ὁ νόμος ἔσχε τὴν τύχην τῶν προγενεστέρων.

§ 19. Πολλὰ οἰκογένειαί φηκοδόμου πρὸς ταφὴν τῶν οἰκείων νεκρῶν καὶ καθ' αὐτὸ θήκας ἢ ἐντελεῖς νεκροθαλάμους ἢ καὶ ἐλάξουον τοιούτους ἐν βράχοις, εἰ καὶ αἱ θῆκαι πολλάκις ἐκλαμβάνονται καὶ κατ' εὐρυτέραν σημασίαν ἀντὶ τῶν τάφων ἀπλῶς, ὡς παρὰ Πλάτωνι (Νομ. IB', σ. 958 d) « θήκας δ' εἶναι τῶν χωρίων ὅποσα μὲν ἐργάσιμα μηδαμοῦ, μήτε τι μέγα μήτε τι μικρὸν μνήμα ». Ἄλλ' οὐγὶ ἀπλᾶ τοιαῦτα μνήματα ἦσαν καὶ αἱ τῆς Κλειοπάτρας αἱ παρὰ Πλουτάρχῳ ('Αντων. 74) ἀνατερόμεναι « αὐτῇ δὲ θήκας ἔχουσα καὶ μνήματα κατεσκευασμένα περικτιῶς εἰς τε κάλλος καὶ ὕψος, ἃ προσωκοδόμησε τῷ ναῶ τῆς Ἰσιδος, ἐνταῦθα τῶν βασιλικῶν συνεφόρει τὰ πλείστης ἀξία σπουδῆς, χρυσόν, ἄργυρον, σμάραγδον, μαργαρίτην, ἔβενον, ἐλέφαντα, κινάμωμον· ἐπὶ πᾶσι δὲ δᾶδα πολλὴν καὶ στυπτεῖον », ὅπως ἐκφοβήσῃ διὰ τοῦ ἐμπρησμοῦ τούτων τὸν ἐπερχόμενον Καίσαρα. Καὶ ἐὰν αἱ τῆς βασιλίσσης ταύτης θῆκαι εἶχον ἀσιατικώτερον καὶ αἰγυπτιακώτερον χαρακτῆρα. σύμμορφον τοῖς κατ' ἐξοχὴν τόποις τῶν μαυσωλείων καὶ πυραμίδων, οὐδὲν τοιοῦτον ἠδύνατο ὑπάρχειν ἐν ταῖς βασιλικαῖς θήκαις τῆς Ἡπείρου, ἃς ὁ Πausανίας (A', 9, 10) λέγει ὅτι ἐλεηλάτησεν ὁ Λυσίμαχος, ὃς « φυλάξας (Πύρρον) ἐξ Ἡπείρου ἀπιόντα, οἷα δὴ τὰ πολλὰ ἐκεῖνος ἐπλανᾶτο, τὴν τε ἄλλην ἐλεηλάτησεν Ἡπειρον καὶ ἐπὶ τὰς θήκας ἦλθε τῶν βασιλέων », εἰ καὶ κατωτέρω ἐννοοῦνται δι' αὐτῶν αἱ σοροί· « Ἰερώνυμος δὲ ἔγραψε Καρδιανὸς Λυσίμαχον τὰς θήκας τῶν νεκρῶν ἀνελόντα τὰ ὅσα ἐκρίψαι » καὶ « θήκας νεκρῶν ἀνελεῖν ». Ἄλλὰ καὶ ὁ Θουκυδίδης μνημονεύει θηκῶν ἐν Δήλῳ (Γ', 114)· « θῆκαι, ὅσαι ἦσαν τῶν τεθνεώτων ἐν Δήλῳ, πάσας ἀνεῖλεν ». Ὡστε ἡ λέξις θῆκαι πολλάκις κατ' εὐρυτέραν σημασίαν δύναται σημαίνειν πᾶσαν πρὸς ἐναπόθεσιν νεκροῦ κατ' ἄλληλον

*) I.og II, 26· *sepulchris autem novis finivit modum. nam super terrae tumulum noluit quid statui nisi columellam tribus cubitis ne altiores aut mensam aut labellum, et huic procurationi certum magistratum praefecerat.

θέσιν καὶ εὐρηται ἐν χρήσει καὶ ἀντί ξυλίνης σοροῦ κατὰ Σουΐ-
δαν· «θῆκαι αἱ σοροί· διὰ δὲ ξύλων ἀπορίαν τὰς θήκας τῶν περίε-
τεθαμμένων ἀνορύσσοντες ἐκαίνοις εἰς τὰ ἀναγκαῖα ἐχρῶντο».
Εὐρέθησαν δὲ ἐνιαχῶ καὶ τάφοι ἢ νεκροθάλαμοι λελαξευμένοι ἐν
βράχοις μετὰ κεκρυμμένης εἰσόδου. Ἐνταῦθα πιθανώτατα ἀνά-
γονται καὶ οἱ ἐκ τῆς ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς θησαυροὶ οἱ χρησι-
μεύοντες πρὸς ταφὴν βασιλέων καὶ ἄλλων ὀλβίων, οἷος ὁ ἐν Ὀρ-
χομενῶ τῆς Βοιωτίας Μινύειος θησαυρός, ὁ ἐν ἐν Μυκῆναις θη-
σαυρός τῶν Ἀτρεϊδῶν, ὁ ἐν Ἀμύκλαις τῆς Λακωνικῆς πρὸς
ταφὴν τοῦ Μενελάου ἢ τοῦ ἀρχαίου βασιλέως τῶν Ἀμυκλῶν
Ἀμύκλα καὶ ὁ ἐν Φαρσάλῳ τῆς Θεσσαλίας θησαυρός τοῦ Αὐτο-
λόκου τοῦ Δαιδαλίωνος καὶ ἄλλοι, χαρακτηριζόμενοι ὡς κατάγεια
οἰκοδομήματα, ὑπόγεια μνημεῖα καὶ ὡς τυμβήρεις θάλαμοι καὶ
ἔχοντές τι τὸ παρεμφερὲς πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἀρχαιοτάτους λαβύ-
ρινθους, οἷοι ἀναφέρονται ἐν Ναυπλίῳ κατὰ Στράβωνα (II, 6,
2 καὶ 11)· «ἐφεξῆς δὲ τῇ Ναυπλίᾳ τὰ σπήλαια καὶ οἱ ἐν αὐτοῖς
οἰκοδομητοὶ λαβύρινθοι, Κυκλώπεια δ' ὀνομάζουσιν»· ἦσαν δὲ
πιθανῶς ἀρχαῖα λατομεῖα, χρησιμεύσαντα κατόπιν πρὸς ταφὴν.
Τοιοῦτος ἦν καὶ ὁ παρὰ τὴν Κνωσσὸν τῆς Κρήτης, «σπήλαιον
ἀντρώδες», καὶ ὁ ἐν Λήμνῳ. (Κατὰ Μύλλερρον ἡ λέξις λαβύ-
ρινθος ὑπάρχει γνησίᾳ ἐλληνικῇ καὶ συγγενεῦει μετὰ τῆς λαύρας,
ἀλλὰ διὰ τί οὐχὶ καὶ μετὰ τῆς λατομίας; καὶ κατὰ Κούρτιον
Ἑλλην. Ἐτυμολ. σ. 503 λα-β-ύρινθος, ἢ λα-F-υρινθος).

§ 20. Πολλοὶ δὲ πάλιν ἠγόραζον ἰδιαιτέρους τόπους ἢ καὶ
ᾠρίζον ἐν ταῖς ἰδιοκτησίαις αὐτῶν τοιούτους, ὅπως χρησιμεύσω-
σιν αὐτοῖς τε καὶ τοῖς ἐξ αὐτῶν ὡς κληρονομικοὶ τάφοι. Οὗτοι οἱ
ιδιόκτητοι τάφοι ἀναφέρονται καὶ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν σήματα, εἰ
καὶ ἡ σημασία ταύτης τῆς λέξεως ἀμφιβάλλεται ἐν τῇ σολωνείῳ
ἀπαγορευτικῇ διατάξει· «γυναῖκα μὴ ἐξεῖναι. — ἀκολουθεῖν ἀπο-
θανόντι, ὅταν εἰς τὰ σήματα ἄγῃται», ταυτιζομένης ἐκεῖ μᾶλλον
τοῖς κοινοῖς μνήμασιν. Ἴσως ἐνταῦθα ἀνάγεται μᾶλλον ἢ
ἔκφρασις ἴδια μνήματα, ἐν οἷς ὁ Φωκίων ἐκαυχᾶτο κατὰ Πλού-
ταρχον (Φωκ. 23) ὅτι ἐποίει θάπτεσθαι τοὺς πολίτας ἐν ἀντιθέσει
πρὸς τὰς διὰ τὸν πόλεμον γινομένας δημοσίας ταφάς, ὅτε ἐρωτη-

θεις ὑπὸ Λεωσθένους, « τί πεποιήκεν ἀγαθὸν τὴν πόλιν, ἔτη τσαυτά στρατηγῶν; οὐ μικρὸν, ἔφη, τὸ τοῦς πολίτας ἐν τοῖς ἰδίοις μνήμασι θάπτεσθαι». Ἄλλ' ἐὰν καὶ ταῦτα ὀνομάζωνται ἴδια διὰ τὴν ῥηθεῖσαν πρὸς τὰς δημοσίας ταφὰς ἀντίθεσιν, ἀναμφιβόλως ἐνταῦθα ἀνάγονται τὰ πατρῶα μνήματα, ἃ μνημονεύονται πολ-
λαχῶς παρὰ Δημοσθένει (π. Εὐβουλ. 28)· « παιδῶν αὐτῷ τετ-
τάρων γενομένων ὁμομητρίων ἐμοὶ καὶ τελευτησάντων, ἔθαψε
τούτους εἰς τὰ πατρῶα μνήματα, ὧν ἔσοι περ εἰσὶ τοῦ γένους
κοινωνοῦσι καὶ τούτων οὐδεὶς οὐκ ἀπέειπε πώποτε, οὐκ ἐκάλυψεν,
οὐ δίκην ἔλαχεν καὶ τοι τίς ἐστίν, ἔστις ἂν εἰς τὰ πατρῶα μνή-
ματα τοῦς μηδὲν ἐν γένει τεθέντας ἰάσαι; » καὶ περαιτέρω (70),
ἔθα ὁ ἀγορεύων ἰκετεύει τοῦς δικαστὰς « τὴν δὲ μητέρα ἰκετεύω
ὑμᾶς καὶ ἀντιβόλῳ διὰ τοῦτον τὸν ἀγῶνα ἀπόδοτέ μοι θάψαι εἰς
τὰ πατρῶα μνήματα· ἄλλ' ὁ τῆς μητρὸς ἀδελφὸς Ἀμυθίων, ὧν
τῶν ἐν Σικελίᾳ στρατευσαμένων καὶ τελευτησάντων ἐκεῖ, τέθα-
πται ἐν τοῖς δημοσίοις μνήμασιν (αὐτ. 37). Ἔτι δὲ λεπτομερέ-
στερον ἀλλαχοῦ (π. Μακαρτ. 79)· « μνήματος ὄντος κοινῶς ἅπασι
τοῖς ἀπὸ Βουσέλου γενομένοις (καὶ καλεῖται τὸ μνήμα Βουτελι-
δῶν, πολὺς τόπος περιβεβλημένος, ὡσπερ οἱ ἀρχαῖοι ἐνόμιζον),
ἐν τούτῳ τῷ μνήματι οἱ μὲν ἄλλοι πάντες οἱ ἀπὸ τοῦ Βουσέλου
κεῖνται, καὶ ὁ Ἀγνίας καὶ ὁ Εὐβουλίδης καὶ ὁ Πολέμων καὶ οἱ
ἄλλοι πάντες τοιοῦτοι ὄντες συγγενεῖς, οἱ ἀπὸ τοῦ Βουσέλου,
ἅπαντες οὗτοι κοινωνοῦσι τοῦ μνήματος τούτου· ὁ δὲ τούτου
πατὴρ Μακαρτάτου καὶ ὁ πάππος οὐ κεκοινωνήκασιν τούτου, ἀλλ'
αὐτοῖς ἴδια ἐποίησαντο μνήμα ἄκωθεν τοῦ Βουτελιδῶν μνήμα-
τος». Ἦν δὲ καὶ ἀπηγορευμένον τῷ ὄντι ὑπὸ τοῦ σολωνείου
νόμου τὸ συγκαταθάπτειν ἐν ξένῳ τάφῳ μὴ συγγενεῖς, ὡς φέρεται
παρὰ Κικέρωνι· « περὶ δὲ τάφων οὐδὲν περαιτέρω ὑπάρχει παρὰ
Σόλωνι, ἢ τὸ μηδένα καταστρέφειν αὐτοῦς μηδ' ἐπιφέρειν ἀλλό-
τριον » *)· διὸ καὶ δικαίως ἢ κοινωνία τῆς ἐν τούτοις ταφῆς ἐρη-
σίμειεν ὡς ἀπόδειξις ἀμφισβητουμένης συγγενείας καὶ κληρονο-

*) Leg. II, 26· « de sepulchris autem nihil est apud Solonem amplius quam ne quis ea debeat neve alienum inferat ».

μικοῦ δικαιώματος. "Οτι δὲ πολλάκις ἔφερον καὶ τὰς ἐπωνυμίας τῶν οἰκογενειῶν, εἰς ἃς ἀνήκον, τοῦτο γινώσκωμεν καὶ ἐξ ἄλλων τοιούτων ἀναφερομένων οἰκογενειακῶν μνημείων· οὕτω Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς ἀναφέρει παρὰ Πλουτάρχῳ ('Αρ. 1) κτῆμα Ἀριστείδου πρὸς τάφῳ ὡς μαρτύριον τῆς κατ' αὐτὸν εὐπορίας ἐκείνου· « γωρίον τε Φαληροῖ φησι γινώσκειν Ἀριστείδου, ἐν ᾧ τέθαπται » ἐπίσης ἐκ τοῦ Πλουτάρχου (Κιμ. 9) γινώσκωμεν καὶ τὰ Κιμωνεῖα, ἔνθα λέγει περὶ τοῦ ἱστορικοῦ Θουκυδίδου τοῦ προσήκοντος κατὰ γένος τοῖς περὶ Κίμωνα, ὅτι « μνήμα αὐτοῦ (Θουκυδίδου, τελευτήσαντος ἐν Σκαπτῇ Ὑλῃ τῆς Θράκης) τῶν λειψάνων εἰς τὴν Ἀττικὴν κομισθέντων, ἐν τοῖς Κιμωνεῖοις δείκνυται παρὰ τὸν Ἑλπινίκης τῆς Κίμωνος ἀδελφῆς τάφον » καὶ (19) « ὅτι μὲν οὖν εἰς τὴν Ἀττικὴν ἀπεκομίσθη τὰ λείψανα αὐτοῦ (Κίμωνος, τελευτήσαντος ἐν Κιτίῳ Κύπρου) μαρτυρεῖ τῶν μνημάτων τὰ μέχρι νῦν Κιμωνεῖα προσαγορευόμενα ». Εὐκόλως δὲ ἐννοεῖται ὅτι τὰ ιδιόκτητα μνημεῖα εἶχον καὶ σημεῖά τινα, ὀρίζοντα, τίνος ἦσαν ιδιοκτησία, καλούμενα ὄρους μνημάτων. Τοιαῦτα εὐρέθησαν ἐν ἀνασκαφαῖς ὑπὸ διαφόρους ἐπιγραφὰς καὶ τύπους, « ὄρος θηκῶν, ὄρος μνήματος » καὶ πληρέστερον « ὄρος μνήματος Βατράχου », ὄρος σήματος καὶ πληρέστερον « ὄρος σήματος Εὐεμπόλα ». Οἱ τόποι οὗτοι ἦσαν πολλάκις καὶ περίφρακτοι, ὡς δηλοῖ ἡ περίεργος ἐπὶ στήλης ὄρου, ὡς φαίνεται, ἐκτεταμένη ἐπιγραφὴ (864)· « ὁ τόπος Νυνφάδου Μελιτέως καὶ τῆς μητρός μου Στρατονίκης τῆς Εὐμάχου ἐκ Κολλυτέων. Τοῦτο τὸ περίφρακτον καὶ ὁ τόπος Στρατονίκης ἐν (ἦν) τῆς μητρός μου ».

§ 21. Κατ' ἀρχαιοτάτους χρόνους φαίνεται ὅτι οἱ νεκροὶ ἐθάπτοντο καὶ ἐντὸς τῶν ἰδίων οἰκιῶν. Ἀλλὰ μόνον παρὰ Πλάτωνι (Μεν. σ. 315) ἀναφέρεται τὸ ἔθος τοῦτο, γινομένου λόγου περὶ μεταβολῆς νόμων κατὰ χρόνους· « καὶ ἡμεῖς αὐτοὺς οἴσθαμεν καὶ αὐτὸς ἀκούων, οἷσι νόμοις ἐχρώμεθα πρὸ τοῦ περὶ τοὺς ἀποθανόντας, ἱερεῖά τε προσφάττοντες πρὸ τῆς ἐκφορᾶς τοῦ νεκροῦ καὶ ἐγγυτριστρίας μεταπεμπόμενοι· οἱ δ' αὖ ἐκείνων ἔτι πρότεροι αὐτοῦ καὶ ἔθαπτον ἐν τῇ οἰκίᾳ τοὺς ἀποθανόντας ». Ἀλλ' ἢ πρὸς τὸν συγδιαλεγόμενον ἀπευθυνομένη ὑπόμνησις; « οἴσθαμεν καὶ

αὐτὸς ἀκούων», μαρτυρεῖ ὅτι ὑπῆρχον ἀρχαιότεραι πηγαὶ ἢ γραπταὶ ἢ κατὰ παράδοσιν. Ἡ τοιαύτη ἐν τῇ οἰκίᾳ ταφὴ πιθανῶς ἐγένετο, ἵνα οἱ οἰκεῖοι ἔγνων ὅσον τὸ δυνατόν πλησιέστερον τὰ λείψανα τοῦ προσφιλοῦς νεκροῦ. Μετὰ ταῦτα διωκτικῶς ἐπεκράτησε κυρίως ἡ δόξα, ὅτι πᾶσα τῶν νεκρῶν ἐπαφὴ καὶ ἐν γένει ἢ γειτνίασις αὐτῶν μαιίνει κατὰ τὸ βαινόμενον θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς, κατ' οὐσίαν διωκτικῶς φυσικῶς καὶ ὑπὸ ὑγιεινῆν ἐποψίν, καὶ οὕτως ἀπηγορεύθη πᾶσα ἐντὸς τῆς πόλεως ταφὴ, ὡς ἐν Ἀθήναις καὶ Σικυῶνι. Ἀλλ' ἐν Σπάρτῃ κατὰ τὴν νομοθεσίαν τοῦ Λυκούργου οὐδαμῶς ἐπεχωρίσθη τοιαύτη δεισιδαιμονία, παρεμποδίζουσα, εἰ μὴ τὴν ἐν τῇ οἰκίᾳ, τοὐλάχιστον τὴν ἐν αὐτῇ τῇ πόλει ταφὴν. Οὕτως ὁ Πλούταρχος (Λυκ. 27) λέγει περὶ αὐτοῦ «καὶ μὴν καὶ τὰ περὶ τὰς ταφὰς ἄριστα διεκόσμησεν αὐτοῖς· πρῶτον μὲν γὰρ ἀνελὼν δεισιδαιμονίαν ἅπασαν, ἐν τῇ πόλει θίπτειν τοὺς νεκροὺς καὶ πλησίον ἔχειν τὰ μνήματα τῶν ἱερῶν οὐκ ἐκώλυσε, συντρέφους ποιῶν ταῖς τοιαύταις ὄψεσι καὶ συνήθεις τοὺς νέους, ὥστε μὴ ταραττεσθῆαι μηδ' ὀβριωθεῖν τὸν θάνατον ὡς μαιίνοντα τοὺς ἀψαμένους νεκροῦ σώματος ἢ διὰ τάφων διελθόντας». Ἀλλὰ καὶ παρὰ Θουκυδίδῃ (Α, 134) βλέπομεν ὅτι ὁ Παιτανίας ἠδύνατο ταφῆναι καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἱερῷ τῆς Ἀθηνᾶς κατὰ τινὰ χρησμὸν τοῦ ἐν Δελφοῖς θεοῦ, καὶ ἐπομένως ἐξάγεται ὅτι οὐδαμῶς ἐκρίνετο τοῦτο ὡς βεβήλωσις. Οἱ δὲ λόγοι τῆς λυκουργείου ἐκείνης διατάξεως ἐκτίθενται σαφῶς ὑπὸ Πλουτάρχου καὶ συμπρωνοῦσι τοῖς ἄλλοις ἰδιόζουσι τῶν Σπαρτιατῶν ἐθίμοις τοῖς πρὸς ἀπόκτησιν ἀνδρείας παιδεύουσι τοὺς νέους. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ ἐν τῷ Δωρικῷ Τάραντι πιθανῶς κατὰ μίμησιν τῶν Σπαρτιατῶν μάλλον ἢ κατὰ δοθέντα χρησμὸν. Ὁ Πολύβιος (II, 30), διηγούμενος τὰ κατὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Τάραντος τοῖς Καρχηδονίοις ὑπὸ κρυφίως συνεννοηθέντων προηγουμένως μετὰ τοῦ Ἀννίβα νεανίσκων, λέγει· «ὧν διατεταγμένων, οἱ μὲν νεανίσκοι διαπορευθέντες τὸν οἰκούμενον τόπον τῆς πόλεως ἤκον ἐπὶ τοῖς τάφοις· τὸ γὰρ πρὸς ἕω μέρος τῆς τῶν Ταραντίνων πόλεως μνημάτων ἐστὶ πλήρες διὰ τὸ τοὺς τελευτήσαντας ἔτι καὶ νῦν θάπτεσθαι παρ' αὐτοῖς πάντας ἐντὸς τῶν τειχῶν κατὰ τι λόγιον ἀρχαῖον· φασὶ

γάρ χρῆσθαι τὴν θεὸν τοῖς Ταραντίνοις ἄμεινον καὶ λῶον, ἔσεσθαι σφίσι ποιουμένοις τὴν οἰκῆσιν μετὰ τῶν πλειόνων· τοὺς δὲ νομίσαντας οἰκῆσιν οὕτως ἄριστα κατὰ τὴν χρησμόν, εἰ καὶ τοὺς μετηλλαχότας ἐντὸς τοῦ τοίχους ἔχοιεν, διὰ ταῦτα θάπτειν ἔτι καὶ νῦν τοὺς μεταλλάξαντας ἐντὸς τῶν τειχῶν». Ἄλλὰ καὶ ἐν τοῖς δωρικοῖς Μεγάροις ἔθαπτον ἐντὸς τῶν τειχῶν κατὰ Πausανίαν (A, 43, 2) λέγοντα· «εἰσὶ δὲ τάφοι Μεγαρεῦσιν ἐν τῇ πόλει· καὶ τὸν μὲν τοῖς ἀποθανούσιν ἐποίησαν κατὰ τὴν ἐπιστρατείαν τοῦ Μήδου, τὸ δὲ Αἰσύμνιον καλούμενον μνήμα ἦν καὶ τοῦτο ἡρώων». Εἶτα διηγεῖται ὁμοίᾳ τοῖς ἐν Τάραντι· «ἐνταῦθα Αἰσύμνος οὐδενὸς τὰ ἐς δόξαν Μεγαρέων δεύτερος παρὰ τὸν θεὸν ἦλθεν ἐς Δελφοὺς, ἐλθὼν δὲ ἡρώτα, τρόπον ὄντινα εὐδαιμονήσουσα· καὶ οἱ καὶ ἄλλα ὁ θεὸς ἔχρησε καὶ Μεγαρέας εὖ πράξειν, ἦν μετὰ τῶν πλειόνων βουλευσῶνται· τοῦτο τὸ ἔπος ἐς τοὺς τεθνεώτας ἔχειν νομίζοντες βουλευτήριον ἐνταῦθα ὑποδόμησαν, ἵνα σφίσι ὁ τάφος τῶν ἡρώων ἐντὸς τοῦ βουλευτηρίου γένηται»· καὶ ἐν τοῖς πολυαρίθμοις τάφοις, οὓς αὐτόθι καταλέγει, ὑπῆρχον τάφοι καὶ ἀμέσως παρὰ τὸ Διονύσιον ἢ τὸ ἱερὸν τοῦ Διονύσου. Ἄλλὰ καὶ ἡ κόνις τοῦ Τιμολέοντος ἐτάφη ἐν τῇ ἀγορᾷ τῶν Συρακουσῶν καὶ ἐπὶ τοῦ τάφου ὑποδομήθη γυμνάσιον κατὰ Πλούταρχον (Τιμολ. 39)· «ἐποίησαντο δὲ τὴν ταφὴν τοῦ σώματος ἐν ἀγορᾷ καὶ στοὰς ὑστερον περιβαλόντες καὶ παλαιστρας ἐνοικοδομήσαντες, γυμνάσιον τοῖς νέοις ἀνήκον καὶ Τιμολεόντειον προσηγόρευσαν», εἰ καὶ τὸ τελευταῖον θεωρητέον ὡς ἰδιαιτέρα τιμὴ.

§ 22. Συνήθως ὁμοίως οἱ νεκροὶ μετεφέροντο πρὸς ταφὴν πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ τοίχους, προτιμότερον δὲ παρὰ τὰς δημοσίας ὁδοὺς ἢ λεωφόρους. Οὕτως ἐν Κορίνθῳ ἦσαν μνήματα παρ' αὐτὴν τὴν πόλιν σχεδὸν πρὸ τῶν πυλῶν κατὰ τὴν εἰς Φλιουῖντα ἄγουσαν ἐπὶ λόφων. Ἐν Ἀθήναις ἡ θέσις τῶν μνημάτων ἰδίως τῶν πενεστέρων ἀμφισβητεῖται. Κατὰ τινὰς μὲν ἔκειντο ταῦτα μεταξὺ τῶν Ἰωνίων πυλῶν καὶ τῆς Πειραικῆς ὁδοῦ· διὸ καὶ αἱ ἐκεῖσε ἄγουσαι πύλαι ἐκαλοῦντο Ἠρίαι πύλαι, μνημονευόμεναι καὶ παρὰ Θεοφράστῳ (Χαρ. 14), ἔνθα πρὸς τὴν ἐρώτησιν, «πόσους

οίει κατὰ τὰς Ἡρίας πύλας ἐξενηγῆθαι νεκρούς;» ὁ ἀναίσθητος παρεισάγεται ἰκανὸς εἰπεῖν, «ὄσοι ἐμοὶ καὶ σοὶ γένοιντο». Τὸ δὲ Μέγα Ἐτυμολογικόν, «Ἡρίαι πύλαι Ἀθήνησι διὰ τὸ τοὺς νεκροὺς ἐκφέρεισθαι ἐκεῖ ἐπὶ τὰ Ἡρία, ὃ ἐστὶ τοὺς τάφους»· εἰκάζουσι δὲ οἱ αὐτοὶ ὅτι ἴσως οὗτος ὁ χώρος ὁ παρὰ τὰς Ἀθήνας ἠντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Πλάτωνος, ἀπαιτοῦντος ἄγονον μόνον τόπον πρὸς ταφὴν τῶν νεκρῶν. Κατ' ἄλλους δὲ ὀρθότερον ἔκριντο πρὸς τὸ βόρειον μέρος τῆς πόλεως πρὸς δυσμὰς τῶν Ἀχαρνίδων πυλῶν καὶ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Διπύλου· ἐν ταύτῃ τῇ θέσει, δηλαδὴ τῇ πρὸς τὴν Ἀκαδημίαν, ἐθάπτοντο ἐν μέρει δημοσίᾳ οἱ προσενεγκόντες ἐπισήμους ὑπηρεσίας τῇ πόλει τῶν Ἀθηνῶν. Ἄλλ' ὁ Westermann, ὀρθῶς ἀντιφερόμενος κατὰ τῆς πρώτης ἰδίως γνώμης, λέγει· «Πρῶτον μὲν αἱ νεώτεραι ἔρευναι δεικνύουσιν ὅτι ἐν τοῖς ἀμέσοις περιχώροις τῶν Ἀθηνῶν ὑπῆρχον οὐχὶ μία, ἀλλὰ πλείονες νεκροπόλεις ἢ κυριώτερα νεκροταφεῖα, καὶ ἰδίως τὸ πρὸς βορρᾶν ἐκατέρωθεν τῶν Ἀχαρνίδων πυλῶν πρὸς ἀνατολὰς μὲν ἐκτεινόμενον παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ νῦν Λυκαθηττοῦ, πρὸς δυσμὰς δὲ συνεχόμενον μετὰ τῆς νεκροπόλεως τοῦ Κεραμεικοῦ, παρατεινομένης παρὰ τὴν ἱερὰν ὁδὸν μέχρι τοῦ Αἰγάλεω καὶ πρὸς δυσμὰς συμπιπτούσης μετὰ τῆς νεκροπόλεως τοῦ Πειραιῶς, καὶ τέλος τέταρτον πρὸς νότον τοῦ Μουσείου παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Ἴλισσοῦ ἀπὸ τοῦ σταδίου παρὰ τὴν τῶν σημάτων ὁδὸν μέχρι τῶν Αἰξωνίδων Ἀλῶν. Κατὰ ταῦτα πιθανολογεῖται ὅτι ἡ ἐκλογή τοῦ νεκροταφείου ἐξηρτάτο ἐκ τοῦ μέρους τῆς πόλεως, ἐν ᾧ κατώκει πρότερον ὁ ἀποθανῶν ὁ κατοικῶν παραδείγματος χάριν παρὰ τὴν ἱερὰν ὁδὸν ἢ τὰς Ἀχαρνίδας πύλας οὐδαμῶς ἐθάπτετο ἐν τῇ παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Ἴλισσοῦ νεκροπόλει. Ἐἶτα διατελεῖ λίαν προβληματικὸς καὶ ὁ τόπος, ἐνθα ἐτέθησαν ὠρισμένως ὑπὸ τινῶν αἱ Ἡρίαι πύλαι· διότι, ἐπειδὴ ὑπῆρχον νεκροταφεῖα κύκλῳ τῆς πόλεως, εὐλόγως ἐκάστη τῶν πυλῶν ἠδύνατο ἐπονομαζέσθαι Ἡρίαι πύλαι».

§ 23. Ἀλλὰ πρὸ πάντων προετίμων πρὸς ταφὴν τόπον παρὰ ζωηρὰν καὶ πολυφοίτητον ὁδὸν· οὕτως οἱ οἰκογενεακοὶ τάφοι

Ἰσοκράτους τοῦ ῥήτορος ἔκειντο πλησίον τοῦ Κυνεσάργους κατὰ τὸν συγγραφέα τῶν βίων τῶν δέκα ῥητόρων (σ. 838)· «ἐτάφη δὲ μετὰ τῆς συγγενείας πλησίον Κυνεσάργους ἐπὶ τοῦ λόφου ἐν ἀριστερᾷ ὁ υἱός τε καὶ ὁ πατήρ αὐτοῦ Θεόδωρος», καὶ ἐφεξῆς καταλέγονται καὶ τὰ λοιπὰ μέλη τῆς συγγενείας. Οἱ δὲ τοῦ Θουκυδίδου παρὰ τὰς Μελετίδας πύλας κατὰ Μαρκελλῆνον (Β. Θουκ. 17) «ἡ στήλη δηλοῖ ἢ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ κειμένη, ἔνθα κατὰ τὰς Μελετίδας πύλας καλουμέναις ἐστὶν ἐν Κοίλῃ τὰ καλούμενα Κιμώνεια μνήματα, ἔνθα δεικνυται Ἡροδότου (ἴσως γραπτέον Ἡρώδου) καὶ Θουκυδίδου τάφος». Ὁ δὲ τοῦ Σοφοκλέους ἐπὶ τῆς εἰς Δεκέλειαν ὁδοῦ. Καὶ ἐν ἐπιτυμβίῳ πεφιλημένης ἐξαίτιδος θυγατρὸς χαρακτηριστικῶς φέρεται ὅτι οἱ γονεῖς αὐτῆς πενθοῦντες κατέθαψαν αὐτὴν ἐπὶ τριόδου (Σ. Ε. 1003. Κ. 2923) «Δύρηλια Ζιμύρνα χαῖρε· Ζιμύρνης οὗτος ὁ τύμβος, ὃν εἰσοράς, προδεῖτα, ἔστι παρὰ φθιμένοις ἀέναντος θάλαμος· ἦν γονεῖς πενθοῦντες ἐπὶ τριόδου κατέθαψαν, ἐξαέτη λυγρὴν μοῖραν ἐνεγκαμένην». Ἀπαξ δὲ στερεωθέντος τοῦ ἔθους τῆς ἐξω τῆς πόλεως ταφῆς, παρεχωρεῖτο ἢ ἐντὸς τῆς πόλεως μόνον ὡς ἰδιαιτέρα τιμὴ καὶ ἔκτακτος, οἷαν ἀπένειμαν οἱ Σικυώνιοι τῷ Ἀράτῳ κατὰ Πλούταρχον (Ἄρατ. 53) θάψαντες αὐτὸν ἐν περιόπτῳ τόπῳ, «ὃς καλεῖται μέχρι νῦν Ἀράτειον», μετὰ τῆς παρατηρήσεως, «νόμου ὄντως ἀρχαίου μηδένα θάπτεσθαι τειχῶν ἐντὸς, ἰσχυρᾶς τε τῷ νόμῳ δεισιδαιμονίας προσούσης». Τὸ αὐτὸ εἶδομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν καὶ περὶ Τιμολέοντος, οὗ ἢ κόνις ἐτάφη ἐν τῇ ἀγορᾷ τῶν Συρακουσῶν. Ἡ ἰδιαιτέρα-αὕτη τιμὴ ἠδύνατο θεωρεῖσθαι συγχρόνως καὶ ὡς ἡρωϊκὴ τιμὴ, καθ' ὅσον ἐν τισὶ χωρίοις πᾶς ἀποθανὼν ἐθεωρεῖτο ὡς ἥρωϊς, ἀφηρωίζετο (Σ. Ε. 2471). Ἀλλ' ἢ διάδοσις καὶ ἔκτασις ταύτης τῆς ἡρωϊκῆς τιμῆς ἦν διάφορος κατὰ τὰς διαφόρους χώρας· «Γνωστον ἤδη ἰκανῶς», λέγει τις τῶν ἀρχαιολόγων (Ross Inselreisen Β', σ. 18), «ἐξ ἐπιγραφῶν τῶ ἔθους, καθ' ὃ ἰδίως ἐν τισὶ δωρικαῖς ἀριστοκρατουμέναις νήσσοις, ὡς ἐν Θήρᾳ καὶ Ἀνάφῃ, οἱ γένοι βασιλικῶν γενῶν μετὰ θανάτου καθιεροῦντο ὡς ἥρωες· παρόμοιον τι καταφαίνεται καὶ ἐν τισιν

ἀττικάῖς καὶ ἰωνικαῖς νήσiais, ἰδίως ἐν Ἀμοργῷ· ἀλλὰ καὶ ἐν βοιωτικάῖς πόλεσι συνήθως ὁ ἀποθανὼν ἵσταται παρὰ τὸν ἵππον αὐτοῦ μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς « ἦρωσ, χεῖρε »· μόνον ἐν ἀττικάῖς ἐπιγραφαῖς οὐδὲν παράδειγμα τοῦτου ἀπήντησέ μοι εἰσέτι». Ἀλλὰ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ (Σ. Ε. 1956)· ἐν δὲ Λαρίσση καὶ δημόσιος δοῦλος, « δαμόσιος » (Σ. Ε. 1792). Ἀλλὰ μόνον περὶ Ἀθηναίων λέγεται παρὰ Κικέρωνι ὅτι ἐκεῖ ἦν ἀπολύτως ἀπηγορευμένον τοῦτο, τὸ θάπτειν ἐντὸς τῆς πόλεως· « οὐδαμῶς ἠδυνήθηεν », λέγει, « τυχεῖν παρὰ τῶν Ἀθηναίων, ὅπως παραχωρήσωσί μοι τόπον ταφῆς ἐντὸς τῆς πόλεως· διότι ἔλεγον ὅτι ἐκωλύοντο ὑπὸ τῆς θρησκείας, ἀλλ' οὐδὲ πρότερον παρεχώρησαν τοῦτο οὐδενί » *). Διὸ καὶ παρὰ Πολυδεύκει καταλέγονται γενικῶς ἐν τοῖς πρὸ πόλεως μέρεσι καὶ ἡρία καὶ τάφοι. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ κατὰ τὴν στροφὴν ἢ δειψύθουνσιν τὴν διδομένην τοῖς νεκροῖς ἐν τῷ τάφῳ, ὡς καὶ κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν μιᾷ θήκῃ συνθαπτομένων νεκρῶν, διέφερον ἀπ' ἀλλήλων τὰ ἔθιμα τῶν διαφόρων τόπων. Τὸ παρὰ Μεγαρεῦσι καὶ Ἀθηναίοις ἔθος τῆς στροφῆς ταύτης περιγράφει ἡμῖν ὁ Πλούταρχος (Σόλ. 10)· « Θάπτουσι δὲ Μεγαρεῖς πρὸς ἕω τοὺς νεκροὺς στρέφοντες Ἀθηναῖοι δὲ πρὸς ἐσπέραν. Ἡρέας δὲ ὁ Μεγαρεὺς ἐνιστάμενος λέγει καὶ Μεγαρεῖς πρὸς ἐσπέραν τετραμμένα τὰ σώματα τῶν νεκρῶν τιθέναι· καὶ μείζον ἔτι τούτου μίαν ἕκαστον Ἀθηναίων ἔχειν θήκην, Μεγαρέων δὲ καὶ τρεῖς καὶ τέτταρας ἐν μιᾷ κεῖσθαι ». Τὴν πρὸς δυσμᾶς στροφὴν ἐπιβεβαίωσι καὶ ὁ Αἰλιανὸς (Π. Ἰ. Ε, 14). Ἐὰν δὲ Διογένης ὁ Λαέρτιος (Α', 48) διατείνηται τούναντίον, φαίνεται ὅτι ἡ διαφορὰ προῆλθε μόνον ἐκ τούτου ὅτι ὁ μὲν ἐννοεῖ ἐκ τοῦ τέλους τῆς κεφαλῆς, ὁ δὲ ἐκ τοῦ τέλους τῶν ποδῶν, περὶ οὗ καὶ οἱ νῦν ἀρχαιολόγοι διαφωνοῦσι. Παραδεκτέον ὅμως ὡς ὀρθότερον τὸ τελευταῖον. Ἐπίσης καὶ ὁ ἕτερος δισχυρισμὸς τοῦ Πλουτάρχου, ὅτι ἕκαστος τῶν Ἀθηναίων εἶχε μίαν θήκην, διαψεύδεται τοῦλάχιστον ὑπ' αὐτῶν τῶν

* a. Fam. IV, 12. * ab Atheniensibus locum sepulturae intra urbem ut darent, impetrare non potui, quod religione se impediri dicerent; neque tamen id antea cuiquam concesserant ».

ἐν Ἀττικῇ ἐπιτυμβίων στηλῶν, ἐν αἷς εἶδομέναι καὶ δύο καὶ τρεῖς καὶ πέντε συντεθαμμένους ἐν τῷ αὐτῷ σήματι.

§ 24. Ἐκ τῶν πολυαρίθμων ἀνασκαφῶν καὶ ἀνακαλύψεων δύναται ἀποδειχθῆναι καὶ νῦν ἐτι τοσοῦτον μόνον, ὅτι τὰ λείψανα κατετίθεντο ἐντὸς λιθίνης θήκης καὶ ἐνταῦθα περιστοιχίζοντο διὰ πολλῶν καὶ διαφόρων σκευῶν, ἀγγείων, πηλίνων ἀγαλματίων καὶ τῶν τοιούτων. Ἐν τούτοις τοῖς νεκρικοῖς δώροις ἦσαν βεβαίως καὶ αἱ λήκυθοι τῆς προθέσεως, εἰ καὶ αὐταὶ ἐν περιπτώσει καύσεως τοῦ νεκροῦ συνεπιτίθεντο ἐπὶ τῆς πυρᾶς· διὸ καὶ εὑρέθησαν ἐν μέρει ἐπὶ τῶν λειψάνων τοῦ καέντος σώματος συντετριμμένα καὶ ὑπὸ τοῦ πυρὸς προσβεβλημένα. Ὅτι τὰ τοιαῦτα νεκρικά ἀναθήματα ἦσαν συνήθη ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις, καταφαίνεται ἐκ τῶν εὑρεθέντων, ὅτε ὁ Ἀγησίλαος διέταξε τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ὑποτιθεμένου τάφου τῆς Ἀλκμήνης. Κατὰ Πλούταρχον (π. δαιμ. Σωκρ. ἰ) τὰ εὑρεθέντα ἐν αὐτῷ ἦσαν, « ψέλιον χαλκοῦν οὐ μέγα καὶ δύο ἀμφορεῖς κεράμειοι γῆν ἔχοντες ἐντὸς ὑπὸ χρόνου λελιθωμένην ἤδη καὶ συμπεπηγυῖαν ». Οἰουδήποτε καὶ ἂν ἦν ὁ τάφος, πάντως ἦν ἀρχαιότατος, ὡς ἀποδεικνύει καὶ ὁ χαλκοῦς πίναξ ὁ φέρων ἀσυνήθη γράμματα. Ἐν τοῖς τοιχείρεσι τάφοις τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος εὑρέθησαν ταῦτα τὰ ἀγγεῖα ἢ τεθειμένα περὶ τὸν νεκρὸν ἢ ἀνηρτημένα ἐν τῷ τοίχῳ· ἐπίσης εὑρίσκονται ἰστάμενα ἢ κείμενα καὶ ἐν σαρκοφάγοις. Ἰδίως περίεργος διατελεῖ κατὰ τοῦτο ὁ σαρκοφάγος παιδίου (Stackelb. π. 8), ἐν ᾧ κεῖνται δέκα πέντε σκεύη διάφορα τὸ σχῆμα, ἐν οἷς καὶ τέσσαρες μεγάλαι λήκυθοι μετὰ τεσσάρων καθημένων πηλίνων κορῶν, ἔργων κοροπλάθου. Ἐκτὸς τούτων συμπαρατίθεντο καὶ ἄλλα σκεύη, οἷον κάτοπτρα, κόσμοι κ. τ. τ. (οἷα βλέπει τις παρὰ Stackelberg π. 72 κ. ἐ.). Ἐκ δὲ τῶν ἀνοιχθέντων τάφων ἐπορίσθησαν κατ' ἐξοχὴν τὸν ἀτίμητον πλοῦτον πηλίνων ἀγγείων, ὁ δὲ ρυθμὸς τῶν ἐν αὐτοῖς γραφῶν διδάσκει ἡμᾶς ὅτι τὸ ἔθος τοῦτο διήρκει καὶ ἐντεῦθεν τῶν χρόνων τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης. Οὐδὲν δὲ ἐξάγεται περὶ τοῦ χρόνου τῆς καταργήσεως τούτου τοῦ ἔθους ἐκ τῶν λεγομένων ὑπὸ τοῦ Στράβωνος (II, 6 23) περὶ τῆς εὑρέσεως ἀρχαίων τάφων καὶ κοσμημάτων ἐν αὐτοῖς,

ὡς καὶ περὶ τῆς ἐπὶ τούτοις ἐκπλήξεως τῶν Ῥωμαίων, ὅτε ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Καίσαρος ἀνεκτίετο ἡ Κόρινθος. Ἴδου τί λέγει ὁ γεωγράφος· «οἱ δὲ τὰ ἐρείπια κινουντες καὶ τοὺς τάφους συνανασκόπτοντες εὕρισκον ὀστρακίνων τορευμάτων πλήθη, πολλὰ δὲ καὶ χαλκώματα, θαυμάζοντες δὲ τὴν κατασκευὴν οὐδένα τάφον ἀσκευώρητον εἶδασαν, ὥστε εὐπορήσαντες τῶν τοιούτων καὶ διατιθέμενοι πολλοὺ Νεκροκορινθίων ἐπλήρωσαν τὴν Ῥώμην· οὕτω γὰρ ἐκάλουν τὰ ἐκ τῶν τάφων ληφθέντα καὶ μάλιστα τὰ ὀστράκινα». Ἐπίσης οὐδὲν τοιοῦτον ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Σουετωνίου, ἐνθα ἀναφέρονται ὁμοίᾳ τινα περὶ Καπύης· «οἱ ἄποικοι πρὸς κατασκευὴν τῶν ἐπαύλεων κατέρριψαν τοὺς ἀρχαιοτάτους τάφους καὶ τοῦτο ἐποίησαν τόσῳ προθυμότερον, καθ' ὅσον ἀναδιφῶντες ἀνεύρισκον ἀγγεῖά τινα ἀρχαίας ἐργασίας»^{*)}. Καὶ τὰ μὲν ἐνταῦθα μνημονευόμενα τορευμάτα ἦσαν οὐχὶ ἐζωγραφημένα πήλινα ἢ ὀστράκινα σκεύη, ἀλλὰ μᾶλλον πήλινα σκεύη μετ' ἀναγλύφων, οἷα ἀνευρέθησαν ἐναγγχος καὶ ἐξ Ἀθηναϊκῶν ἐργαστηρίων προερχόμενα. Ὁ δὲ θαυμασμὸς καὶ ἡ σπουδὴ τῶν Ῥωμαίων ἀποίκων προήρχετο ἐκ τούτου, ὅτι οὐδεμίαν εἶχον ἔτι ἐννοίαν περὶ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς ἀρετῆς ταύτης τῆς τέχνης, οὐχὶ δὲ ἐκ τοῦ ὅτι τὸ ἔθος ἦν τότε κατηρηγμένον ὡς τοιοῦτον. Ἀπ' ἐναντίας τοῦτο διετηρήθη καὶ λίαν ὀφέ, ὅτε βεβαίως ἡ τέχνη παρήκμασεν, ὡς γινώσκομεν ἐκ τῶν ἀγγείων τῆς Λευκανίας. Ἄλλ' αὐτὰ δὴ ταῦτα καταβιβαστίον καὶ εἰς λίαν μεταγενεστέρους χρόνους, ἐὰν τάφος τις μετὰ κόσμου ἀγγείων κατάγεται κατ' ἐπιγραφικὴν μαρτυρίαν μόνον ἐκ τοῦ 67^{ου} ἔτους π. Χ., ὡς καὶ περὶ ἄλλων ἀποδεικνύεται τοῦτο γενικώτερον ἐπίσης κατ' ἐπιγραφάς. Ἐπὶ τοῦ ἐξ Ἀπουλίας τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος ἐν τῷ Μουσεῖῳ τῆς Νεαπόλεως εὕρισκομένου ἀγγείου τοῦ Ἀρχεμόρου διακρίνονται τέσσαρες ὑδρῖαι ἢ κρυσσοί, φιάλη καὶ πολλαὶ ταινίαι καὶ ἐντὸς ἀρυβάλλου ἢ δικτυωτοῦ βαλαντίου νομί-

^{*)} Jul. Caes. 81. «coloni ad exst. nendas villas vetustis, aima sepulchra disjecerunt, idque eo studiosius fecerunt, quod aliquantum vasculorum operis antiqui scrutantes reperiebant».

σματα, ἴσως καὶ στίλβοντες λίθοι καὶ κομψὸς δίωτος μετάλλινος ἀμφορεύς, οὗ τὸ πῶμα ἐπικοσμεῖται διὰ ζωδίου (θηρικλείου), δύο πλατεῖαι καὶ ἀβαθεῖς φιάλαι, ἔχουσαι ἑκατέρωθεν κύνθαρρον, εἶτα ὀρθία φιάλη, ἔχουσα ἑκατέρωθεν κέρατα (εἶδος ποτηρίων) καὶ τελευταῖον ἀόριστόν τι ἀγγεῖον, ἴσως λήκυθος.

§ 25. Ταῦτα τὰ ἐν τοῖς τάφοις κατατιθέμενα νεκρικὰ σκεύη, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πῆλινα ἐζωγραφημένα ἢ τετορευμένα, φαίνεται βέβαιον ὅτι εἶχον ἐν μέρει καὶ θρησκευτικὴν σημασίαν, ἰδίως δὲ ὑπεδήλου τοὺς γθονίους θεούς, τὸν Ἄδην ἢ Πλούτωνα, τὴν Δήμητρα καὶ Περσεφόνην καὶ τὰ μυστήρια αὐτῶν, καὶ περὶ τούτων ἐξεφράσθησαν ὑπὸ τῶν νεωτέρων διάφοροι γνῶμαι καίπερ μονομερεῖς αἱ πολλαί. Φαίνεται ὁμως ὅτι τὰ ἀγγεῖα ταῦτα πολυτάκις ἦσαν προωρισμένα καὶ μόνον πρὸς τοῦτο, ὅπως περιστοιχίσωσι τὸν τεθνεῶτα διὰ προσφιλῶν ἀναμνήσεων ἐκ τῆς παρωχημένης ἤδη ζωῆς αὐτοῦ. Τὴν ἀπειρον ποικιλίαν αὐτῶν ἐχαρακτήρισέ τις τῶν νεωτέρων, ὁ Gerhard, διὰ τῶν ἐξῆς: «ἰδοὺ ῥέει πηγὴ πολλαπλῆς πολυμαθείας, δι' ἧς δύνανται ἀρδεύεσθαι καὶ τὰ τῶν γραμματικῶν κηπάρια καὶ θαυμασίως προάγεσθαι ἢ γνῶσις τῆς τέχνης, τῆς ἀρχαιότητος, τῆς ἱστορίας, — διευκρινοῦνται ὅτι μάλιστα οἱ αὐτῶν αἱ εἰκόνες τῶν θεῶν καὶ ἡρώων, τὰ ἱερά ἢ θρησκευτικὰ καὶ οἱ μῦθοι, ἐκτίθενται τῶν Ἑλλήνων αἱ δημόσιαι ἑορταί, αἱ ἀσκήσεις τῶν νέων καὶ τὰ κατὰ τοὺς γάμους ἔθιμα κ.τ.λ.» Πρὸς τὸν αὐτὸν δὲ σκοπὸν καὶ συνεθάρπυοντο ἢ συνεκαίοντο μετὰ τοῦ ἀποθανόντος καὶ προσφιλεῖ αὐτῷ ζῶα, ἢ ἐνδύματα, κοσμήματα καὶ δεῖπνα. Ὁ Λουκιανὸς (π. πενθ. 14). ἐνθα λέγει: «πόσοι καὶ ἵππους καὶ παλλακίδας, οἱ δὲ καὶ οἰνοχόους ἐπικατέσφαζαν καὶ ἐσθῆτα καὶ τὸν ἄλλον κόσμον συγκατέφλεξαν ἢ συγκατάρουζαν ὡς χρησομένοις ἐκεῖ καὶ ἀπολαύσουσιν αὐτῶν κάτω» —, φαίνεται λέγων ὑπερβολὰς ἢ καὶ βαρβαρικά ἔθη Ἐνταῦθα ἀναφέρονται τὰ παρὰ τῷ αὐτῷ (Ψιλοφ. 27) ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς περὶ τῆς προσφιλεστάτης αὐτῷ γυναικὸς λεγόμενα: «ἀλλ' ἐπεὶ καὶ ἀπέθανε, τὸν τε κόσμον ἅπαντα συγκατακαύσας καὶ τὴν ἐσθῆτα, ἣ ζωσα ἔχαιρεν, ἐδήλωσα ὅπως ἠγάπησα τὴν μακαριτὴν μου γυναῖκα. Ἡ δὲ καῦσις τῆς ἐσθῆτος καὶ τῶν κο-